

педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса). 2019. С. 112–115.

12. Шарова Т.М. Художня література як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями. Літні наукові підсумки 2019 року: XVIII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція: тези доповідей, Дніпро, 5 червня 2019 р., 2019. С. 84–89.

Свириденко І.М.

вчитель інклюзивного навчання

*Першотравенська загальноосвітня школа І-ІІІ студентів
Апостолівський район Дніпропетровської області*

ЖИТТЯ ПОКРІПАЧЕНОГО СЕЛЯНСТВА В «НАРОДНИХ ОПОВІДАННЯХ» МАРКА ВОВЧКА

***Анотація.** У статті представлено інформацію про особливості творчої діяльності Марко Вовчок. Зроблено акцент на житті покріпаченого селянства в «Народних оповіданнях» письменниці. Розглянуто проблематику творів, які увійшли до збірки «Народні оповідання» а представлено їх рецензію сучасними читачами.*

***Ключові слова:** селяни, оповідання, гуманізм, кріпацтво, письменник.*

***Sviridenko I. The Life of the Strengthened Peasants in «Folk Stories» Marko Vovchok.** The article presents information about the peculiarities of Marko Vovchok's creative activity. Emphasis is placed on the life of the serfs in the «Folk Tales» of the writer. The problems of works included in the collection «Folk Tales» are considered and their reception by modern readers is presented.*

***Key words:** peasants, stories, humanism, serfdom, writer.*

В історії розвитку української літератури другої половини ХІХ століття одне з найпочесніших місць належить Марку Вовчку – письменниці революційно-демократичного напрямку. Визначний представник критичного реалізму, Марко Вовчок у своїх творах сміливо викривала соціально-економічні основи феодально-кріпосницького суспільства і народжуваного капіталізму, нещадно розвінчувала відкритих і замаскованих ліберальними фразами ворогів селянства. Невеликий екскурс в історію зображення селянства в прозі дає можливість побачити, які і чий традиції у висвітленні цієї теми Марко Вовчок продовжувала розвивати.

Крім того, він допомагає виразніше усвідомити, що нового внесла письменниця своїми творами в літературу про життя покріпаченого народу, та пояснити незрівнянний успіх її народних оповідань [9, с. 3].

Творчість Марка Вовчка була неодноразово досліджена визначними критиками та літературознавцями. Саме тому до уваги брались літературознавчі та критичні праці таких митців: Барвінський Б., Бойко В., Бондар М., Грицай М., Денисюк І., Дудко В., Єфремов С., Засенко О., Клочек Г., Крутікова Н., Левчик Н., Тараненко М., Ткачук М., Хоменко Б., Чопик Р. Невелика книжечка Марка Вовчка, що появилася у світ в кінці 1857 р. під назвою «Народні оповідання», відкрила нову сторінку в історії української прози. У збірку увійшло всього одинадцять оповідань: «Сестра», «Козачка», «Чумак», «Одарка», «Сон», «Панська воля» («Горпина»), «Викуп», «Свекруха», «Знай, ляше!» («Отець Андрій»), «Максим Тримач», «Данило Гурч». В центрі уваги в них письменниця поставила життя покріпаченого селянства. Марка Вовчка менше за все цікавлять етнографічно-побутові елементи селянського життя, хоч вона й не ігнорує ними. Письменниця зосереджує увагу передусім на соціальному боці життя кріпаків [6, с. 123].

Поруч з темами родинно-побутового характеру, письменниця найбільш детально і старанно висвітлює взаємовідносини між панамі і кріпаками. Вона то розповідає про те, як пани нівечили життя жінкам-кріпачкам, розлучаючи їх з любимими чоловіками і дітьми, виганяли їх на панщину, відриваючи від хворих немовлят, то показує необмежену владу розбещених кріпосників, які силою забирали в свої покої красивих дівчат-кріпачок, примушували їх розважати панів-нероб танцями. І якщо ми тепер читаємо про ці картини поміщицького розгулу з глибоким обуренням, то треба уявити, яке сильне враження справляли на читачів «Народні оповідання» в часи підготовки реформи.

Якщо в більшості попередників селянська тематика відносилась на другий план, а селянські образи виступали епізодично, то в Марка Вовчка увага зосереджується передусім на подіях народного життя, а селяни, і особливо селянки-кріпачки, стають центральними героями творів. Природно, що й основне місце дії в більшості оповідань переноситься до сільської хати, на панський лан («Горпина», «Козачка») [3, с. 17].

Усією творчою практикою Шевченко вчив зображувати життя селянства глибоко і всебічно, з усіма його трагічними наслідками, не таким, яким воно здавалося з панського ганку. Те, що зробив народний співець у поезії, Марко Вовчок продовжила в прозі. Вона увійшла в убогу хату українського селянина-кріпака і не тільки побачила там страшенну нужду, а

й зрозуміла, а головне – близько до серця прийняла гірку його долю, всі болі й потреби, мрії і сподівання [7, с. 12].

«Народні оповідання» Марка Вовчка мали виразно полемічний характер, бо заперечували погляди дворянських письменників на український народ, як на нібито покірний і безтурботний, побожний і наївний, спрямовані на оправдання необхідності управляти ним. В основу сюжетів більшості оповідань лягли взяті з глибини життя багатомільйонного народу матеріали й події, що відклалися в пам'яті спостережливої письменниці. Гірке життя селян-кріпаків відоме було їй і з народних пісень. Весь матеріал, чи то життєвий, чи то народнопісенний, Марко Вовчок творчо опрацьовувала і узагальнювала, підпорядковуючи його своїм ідейно-мистецьким завданням [8, с. 262].

Марко Вовчок широко розкрила типові явища кріпосницьких відносин на Україні: безправність покріпаченого селянства, його рабське становище, дикий розгул кріпосників і їх прислужників. Будучи гідною продовжувачкою традиції Шевченка в справі оборони права жінки на повнокровне людське життя, письменниця виявила глибоку і чисту, мов сльоза, любов до всіх покривджених і гноблених, особливо до жінок.

В одному з кращих творів збірки – оповіданні «Козачка» письменниця й малює просто, задушевно та разом схвильовано трагічну долю кріпачки-рабині. Страдницьке життя героїні твору Олесі було типовим у монархічно-кріпосницьких обставинах. Авторка, користуючись улюбленим прийомом контрастного зображення дійсності, показує, як Олеся, виріши в незакріпаченій селянській родині, потрапила в задушливу атмосферу, в руки безсердечних панів, і зів'яла, засохла, немов пишна квітка, пересаджена з благодатного місця в отруєну їдкими речовинами землю. Вільна козачка, вона від душі покохала кріпака Івана Золотаренка, вийшла за нього заміж всупереч волі родичів і знайомих та й загинула в невимовному горі і страшних муках.

Більшість позитивних персонажів Марко Вовчок подає в русі, в розвитку, пильно стежачи за зміною їх психічного стану. Особливо яскравим з цього погляду є саме образ Олесі, яку письменниця змальовує спочатку молодою безтурботною дівчиною, потім нещасною молодикою-кріпачкою, далі самотньою безпритульною жінкою. Так само подаються і образи Одарки («Одарка»), Хими («Чари»), Грицька («Чумак») та інші. Епізодичні образи (пани, писарі, дяки, попи, економи) здебільшого малюються в оповіданнях статично. Марко Вовчок, як і Гоголь, подає їх не в процесі становлення і зростання, а вже цілком сформованими. Головна увага

письменниці, виходить, зосереджується на широкому, всебічному зображенні покріпачених селянок і селян [5, с. 16].

Показ основних персонажів протягом багатьох років їх життя, наявність експозитивних відомостей і епілогів, з яких читач дізнається про дальшу їх долю, дає право відносити окремі оповідання Марка Вовчка до типових повістей. Подальший розвиток творчості письменниці і засвідчує нахил її до складніших жанрів прози – до повісті і роману.

Близьким за своїм ідейно-тематичним задумом до «Козачки» є й оповідання «Горпина», характеризується динамічністю розвитку Сюжету, простотою та багатством образотворчих засобів. Вмілою рукою письменника-реаліста намальована тут картина ненависної панщини, що невимовним тягарем лягала на плечі кріпаків, душила їх у «зеленочку». Два-три мазки – і перед нами постає образ жорстокого, черствого пана, який загнав хвору дитину жінки-кріпачки Горпини на той світ, нещасну матір призвів до божевілья [2, с. 123].

Марко Вовчок навмисне подає образ божевільної Горпини на фоні маків, які «процвітають і білим, і сивим, і червоним квітом повно», створюючи цим ще більш гнітюче враження на читача. Показавши, як героїня з красивої, веселої від природи, працьовитої, доброї, люблячої дітей жінки перетворилась на бліду примаду, письменниця виступила в оповіданні грізним обвинувачем всієї кріпосницької системи [1, с. 9].

В оповіданнях «Одарка» і «Отець Андрій» Марко Вовчок так само викриває панів, але вже в іншій сфері. Продовжуючи улюблені Шевченкові мотиви, письменниця показує аморальність, розпусту в панському побуті, жертвою якої ставали нещасні дівчата-кріпачки. В оповіданні «Одарка» старий розбещений пан наділений рисами то хижого ворона, то вовка. Його боялися, як вогню, не тільки кріпаки, а й козаки вільного хутора. Кількома словами письменниця накреслила типовий образ жорстокого поміщика («Було як стрінеш його, то біжиш, не розглядаючи, чи гора, чи низ, аби розминутись»). Майстерно залучає Марко Вовчок народні прислів'я і приказки для виявлення і підсилення ненависті народу до пана-кріпосника.

Щиро віддана народові, захищаючи кровні його інтереси, вболіваючи за майбутню долю трудящих, Марко Вовчок не могла вдаватися до ідеалізації життя й побуту селян, вкривати очі і на деякі від'ємні сторони їх психології, Вона бачила, розуміла, що навіть вільні селяни не могли ізолюватися від породжених експлуататорським ладом родинно-побутових відносин, які робили їх жорстокими егоїстами, навіть злочинцями [4, с. 51].

Та значення «Народних оповідань» не тільки в критиці кріпацтва і породжених ним понять. Продовжуючи традиції Котляревського і Квітки-

Основою, ідучи за революційними демократами, зокрема за Шевченком, Марко Вовчок поетизує справжню духовну красу простого народу, переконливо розкриває високу його етику і протиставляє її порочній «моралі» панства.

Більшість своїх улюблених жіночих образів, особливо матерів-кріпачок, письменниця зображує покірливими і пасивними по відношенню до тяжких обставин життя і конкретних винуватців їх нестерпних мук. Про цю покірливість і пасивність серед селянства неодноразово з такою гіркотою в серці писав і великий Шевченко.

Проте вже і герої «Народних оповідань» не зносять свавілля, роблять спроби протестувати, нехай несміливо і непослідовно, проти деспотизму панів. Марко Вовчок показує, що її історії здатні захищати свою гідність, виявляти гордість і незалежність характеру – ті риси, в яких не відмовляли українському народові навіть реакційні діячі та письменники, як зазначав Добролюбов. Оксана («Отець Андрій») наважилась підняти руку на пана-спокусника і так страшно подивитись на нього, що той змушений був покинути її, а наробки «положили, щоб Оксану одбити у економа того ж самого вечора», і викрали її з-під замка. В своєрідну форму виливається і протест, здавалося б, покірливої Одарки: вона не бажала йти до пана, коли його слуги прийшли за нею, не хотіла підкорятися панській волі і цим накликала на себе гнів панів та тяжку Наругу, що привело до передчасної смерті [2].

Ідейно-тематичне новаторство «Народних оповідань» Марка Вовчка нерозривно зв'язане з оригінальністю їх форми. Лє важливими їх джерелами були пісні, перекази, казки, легенди й інші фольклорні Жанри. Особливо значний вплив фольклорних джерел відчувається в сюжетах оповідань на родинно-побутові теми, про життя селян-козаків, чумаків («Чари», «Сон», «Свекруха», «Сестра», «Чумак», «Данило Гурч», «Максим Тримач»). Окремі з них мають риси романтичних балад, що позначилося на описах природи і мові: для них характерна емоційна насиченість, піднесеність, мелодійність.

Вплив народної творчості помітний і на інших елементах стилю «Народних оповідань» – портретній характеристиці персонажів, формі розповіді, поетичній мові. Фольклорну поетику Марко Вовчок підпорядковує реалістичному відтворенню життя. Передусім слід відзначити, що портрети героїв оповідань соціально забарвлені. Засоби малювання їх не однакові. Використовуючи народнопісенну традицію, письменниця знаходить і власні оригінальні фарби, індивідуалізуючи

портрет у залежності від рис вдачі персонажа, соціального і психологічного стану [11, с. 39].

У творах Марка Вовчка ми відчуваємо настійливе прагнення підкорити форму розповіді реалістичному відображенню, викриттю і засудженню кріпосницьких відносин, показові всієї глибини психологічних переживань героїв (на що письменниця зосереджує основну свою увагу), трагічного стану жінок-кріпачок. Всі інші елементи композиції твору, як уже говорилося, відіграють переважно службову роль, а не є самоціллю. Все це досягається тим, що свою розповідь письменниця вкладає в уста безпосередніх учасників подій, переважно молодих і старих кріпачок (дівчини, молодиці, бабусі, парубка), яким впадають в око скоріше не картини природи, не зовнішня і внутрішня обстановка селянської хати чи панського будинку, а люди – їх зовнішній вигляд і внутрішній світ.

Зазнаючи на собі утисків, будучи безправним і експлуатованим, оповідач у творах Марка Вовчка не вдається до моралізаторських міркувань, а кров'ю свого серця малює жакливі картини кріпосницької дійсності, розповідає про тяжкі кривди, які чинить над кріпаками паразитичне панство. Звідси простота сюжету, глибока народність мови, зворушливої, наскрізь проймаючої серце, – коли говорить оповідач про долю народу, і сповненої іронії, сатири, – де йде мова про ненависних панів. Звідси простота і розмовна виразність фрази. Звідси мелодійність і ритмічність мови творів, яка йде від народнопісенної поезики. Все це значно посилює емоційне забарвлення, ліричність прози.

Досить вміло поєднано в творах монологічний план розповіді з діалогічним. Марко Вовчок уміє майстерно будувати діалог, надаючи йому часто цілком самостійного значення в композиції твору. Діалоги індивідуалізуються в залежності від соціально-психологічних особливостей тих, кому вони належать.

Усією системою художніх образів, композиційною будовою, багатством мовного оформлення Марко Вовчок у «Народних оповіданнях» воювала проти кріпосництва. Різко протиставила вона дві основні соціальні сили кріпосницького суспільства – селян і поміщиків. У образах панів і панянок письменниця викриває такі потворні риси експлуататорів, як виключна жорстокість, егоїзм, байдужість до чужого горя, до долі кріпаків, обмеженість у своїх запитах до життя, устремліннях, що виявлялося в марнотратстві, розгульності і розпусті. Натомість представники народу наділені рисами чесності, високого благородства, здатності на самопожертву в інтересах іншої людини, яка опинилася в скрутному становищі, вірності в дружбі і коханні, самовідданої любові, особливо матері до своїх дітей.

Творчість Марка Вовчка можна вивчати самостійно, уважно перечитавши художні тексти та переглянувши критичну інформацію на видані письменницею твори [10, с. 35].

Першою своєю книгою Марко Вовчок зарекомендувала себе оригінальним письменником-новатором не тільки у виборі життєвого матеріалу для своїх творів та ідейному трактуванні його, а і в формі викладу, в живописі словом, у поетичній мові.

Творчість Марка Вовчка відіграла велику роль у подальшому розвитку української реалістичної прози. Письменниця заклала міцний фундамент для розвитку соціальної повісті і роману в українській літературі другої половини ХІХ ст. Марка Вовчка по праву можна вважати основоположником революційно-демократичної дитячої прози. Традиції цієї прози були продовжені в творах Мирного, Франка, Коцюбинського й інших письменників [11, с. 132].

«Народні оповідання» Марка Вовчка, як і вся її творчість, здобули високу оцінку з боку передових українських письменників – Федьковича, Мирного, Франка, Коцюбинського, Кобилянської, Лесі Українки, Стефаніка, Черемшини та інших.

Спадщина Марка Вовчка близька і дорога кожному громадянину. Вона, поруч з творчістю кращих представників класичної літератури, сприймається народом як дорогоцінний внесок у загальну скарбницю культурної спадщини минулого. Твори Марка Вовчка показують картини тяжкого життя братніх російського і українського народів у далекому минулому. Вони допомагають читачеві пізнавати весь жах феодално-кріпосницької дійсності, сприяючи тим самим вихованню в ньому полум'яної любові до своєї Вітчизни.

Продовжуючи традиції народності Шевченка, вона збагатила українську літературу новими хвилюючими творами. В них глибоко правдиво зображене злиденне життя покріпаченого народу, його прагнення і сподівання. Великою заслугою письменниці було й те, що вона високо підносила духовні сили, велич уярмленого народу, з любов'ю малювала образи різночинців як головних, масових діячів визвольного руху 60-х рр. ХІХ ст.

Література

1. Барвінок Г. Спомини про Марка Вовчка. *Рідний Край*. Полтава. Січень 1909. С. 9–11.
2. Вовчок Марко. Народні оповідання. К. : Дніпро, 1997. 294 с.

3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX– поч. XX ст. К., 1981. С. 17–28.
4. Доманицький В. Марія Олександрівна Маркович – авторка «Народних оповідань». *Літературно-науковий вісник*. 1908. Т. XII, Кн. I. С. 48–75.
5. Єфремов С. Марко Вовчок. Літературна характеристика. К., 1907. 68 с.
6. Засенко О. Марко Вовчок. Життя, творчість, місце в історії літератури. К., 1964. 564 с.
7. Клочек Г. Анатомія добра і зла: Повість Марка Вовчка «Інститутка». *Українська мова та література*. 1998. №19. С.12–13.
8. Ставицька К.В., Шарова Т.М. Вплив інноваційних технологій на освітній процес вищої школи. *Інформаційні технології в освіті та науці*: зб. наук. пр. 2017. Т. 1. №9. С. 260–263.
9. Ткачук М.П. Концепція людини й дійсності та деякі питання епічної єдності оповідань і повістей Марка Вовчка 1857–1861 рр. *Слово і час*. 1991. №2. С. 3–5.
10. Шаров С.В. Самостійна робота як умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців. *Сучасні тенденції розвитку 68 української науки*: матеріали Всеукр. наук. конф. (21-22 липня 2017 р., м. Переяслав-Хмельницький). С. 35–38.
11. Шарова Т.М., Шаров С.В., Солоненко А.М. Видатні особистості української словесності. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. 254 с.

Суховій Л.А.,

здобувач вищої освіти

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ТРАГІЗМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ОПОВІДАННІ О. ДОВЖЕНКА «НІЧ ПЕРЕД БОЄМ»

***Анотація.** У статті розглянуто питання трагізму українського народу в оповіданні О. Довженка «Ніч перед боєм». Акцентується увага на майстерності письменника правдиво зображувати ідеалізованих героїв та наділяти їх позитивними рисами характеру. Аналізований твір проінтятий пафосом гніву до ворогів.*

***Ключові слова:** трагізм, оповідання, біль, ворог, художня творчість, поетика, проблематика.*